

Bon-BOM

2015. november | A Bolyai Önképző Műhely lapja | 5. évfolyam 2. szám

MARSKUTATÁS

2. oldal

LÁZADÓ IFJÚSÁG

11. oldal

BOKSZKIRÁLY

5. oldal

JÁTÉKMŰVÉSZET

14. oldal

NYELVJÁRÁSOK

7. oldal

ISZLÁM ÁLLAM

17. oldal

MACBETH

9. oldal

VADEMECUM

19. oldal

Hogyan fedezték fel a Marsot?

1996-ban épp ezen a napon, november 7-én indult el hosszú útjára a *Mars Global Surveyor* Floridából, hogy a Mars körül keringve a következő évtizedben fontos adatokat gyűjtsön a bolygó kőzeteinek összetételéről, időjárásának viszontagságairól, és hogy nagy felbontású képeket készítsen a landolóhelyek kiválasztásához.

Az első marsbéli siker 1964-ből származik, amikor is a *Mariner 4* NASA-műhold először repült el közel a vörös bolygóhoz, hogy arról adatokat sugározzon vissza. Hét évvel később, sok sikertelen szovjet és amerikai próbálkozás után a *Mariner 9* volt az első szonda, ami keringési pályára is állt a Mars körül (ezzel ez lett az első más bolygó körül keringő műhold is).

A *Mariner 9* közeli fényképeket küldött a bolygó felszínéről. Ezek alapján

fedezték fel, hogy a korábban hegynek gondolt Nix Olympica valójában egy szunnyadó vulkán; kiszáradt folyómedreket fedeztek fel, valamint víz- és szélérozió nyomait. A műhold sikerei megalapozták a későbbi *Viking* nevű programot, melynek keretein belül két műholdat és két leszállóegységet küldtek a Marsra, 1975-ben.

További sikertelen szovjet leszállási kísérletek után tehát a *Viking 1* és a *Viking 2* volt a két első műhold, ami sikeres landolást hajtott végre a vörös bolygón. A küldetésnek köszönhetően kaphatta meg az emberiség az első színes képeket a felszínről, és a két leszállóegység fontos geológiai és biológiai kísérleteket is elvégzett.

A következő NASA-műhold, mely minden korábbinál részletesebben vizsgálta volna a legközelebbi szomszédunk felszínét, a *Mars Observer* lett

Impresszum

Szerkeszti: Komlósi Réka

Munkatársak: Borsos Bettina, Büki Dániel, Harmat Fruzsina, Kelemen Luci, Lőrincz Gábor, Nagy Dániel, Németh Enikő, Wágner Gréti
Grafikus és tördelő: Büki Dániel

Szerkesztőség: 1148 Budapest, Örs vezér tér 11. fszt. 1.

E-mail: bom@e-nyelv.hu

Honlap (korábbi számokkal): www.bolyaimuhely.hu

Alapítva 2011-ben.

A Bon-BOM című lapot a Médiahatóság 2012 októberében nyilvántartásba vette. Megjelenik 2015-ben a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

volna 1992-ben, ezzel azonban három nappal a Mars körüli pályára állás előtt elvesztették a kapcsolatot. A *Mars Observer* műszereinek tartalék-példányait azonban felszerelték egy új szondára, amely immár *Mars Global Surveyor* néven ugyanazokat a feladatokot volt hivatott ellátni.

1996. november 7-én egy *Delta II* típusú rakéta tetején útnak indult az *MGS* a vörös testvérünk felé. A következő év szeptember 11-ére érkezett meg a bolygó közelébe, ahol további 18 hónapot és 20 napot (vagy 552 *solt*, azaz marsbéli napot, amely kb. 39,5 perccel hosszabb egy földi napnál) töltött az ún. levegőfékezéssel.

A levegőfékezés az a manőver, amikor az űrjármű úgy csökkenti a sebességét (és kerül alacsonyabb keringési pályára), hogy bár nagyon keveset, de bemerészkedik az égitest légkörébe – ebből következően csak légkörrel rendelkező planéták esetében alkalmazható. Ilyenkor többnyire olyan mennyiségű hő keletkezik, ami elégetné a járművet, ezért hővédő pajzsokkal szerelik fel azt (mint például az űrsikló vagy a különböző űrkapszulák alja), de az *MGS* esetében erre nem volt szükség.

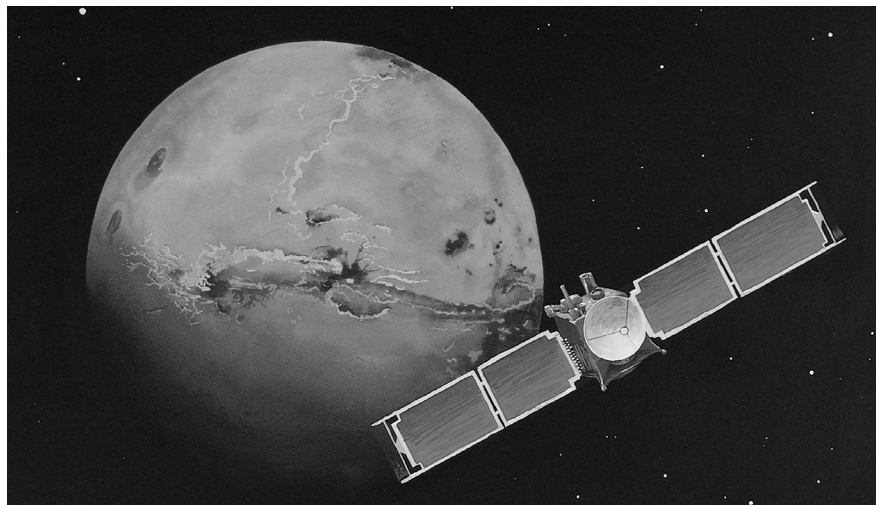
A légkörbe alig ereszkedő műhold ugyanis olyan kevés időt töltött egyszerre a légkörben, hogy csak szépen lassan csökkentette keringésének *apoapszist* (így nevezik azt a pontot, ahol az égitest és a körülötte keringő másik test között a legnagyobb

a távolság, röviden a keringési pálya legmagasabb pontja) 54 000 km-ről 450 km-re. Ezen a pályán a szonda kétóránként tett meg egy teljes kört a bolygó körül, közben sűrűn képeket készítve a felszínről.

Az *MGS* eredeti küldetése csak 2001-ig tartott volna, de mivel működőképes maradt, még kétszer meghosszabbították, és újabb feladatokat kapott. Végül 2007 novemberében végleg elvesztették a műhoddal a kapcsolatot.

A szonda által készített képeknek köszönhetően a NASA tudósainak rengeteg új információt sikerült megtudniuk a bolygóról, valamint sok, már korábban ismert tény is további megalapozást nyert. Ilyen például, hogy egyszer valamikor biztosan volt folyékony víz a felszínen – ez persze a mai tudásunk fényében nem tűnik már olyan hatalmas dolognak, de tíz éve igenis nagy hír volt. Felfedezték, hogy a légkör mozgásainak következtében tornádószerű kis porforgatók jönnek létre, amelyek folyamatosan róják a felszínt, sötét nyomokat hagyva maguk mögött. Ez a légköri jelenség magyarázza, miért tisztulnak meg időnként maguktól a marsjárók napelemei.

Az *MGS* adatainak alapján választották ki azokat a – geológiailag legérdekesebb – pontokat a felszínen, ahova a két *Mars Exploration Rover* (*MER*), a *Spirit* és az *Opportunity*-t küldték. A 2012-es *Curiosity* leszállóhelyét is

ezen a képeken találták meg, valamint a bolygó körül keringve a kommunikációs kapcsolatot is segített fenntartani a különböző marsjárókkal, leszállóegységekkel.

Azóta a marsjáróknak köszönhetően egyre több és több mindent tudunk meg a bolygóról, az ott uralkodó körülményekről, a geológiai történetéről, sőt, az *MGS* egyfajta utódjaként is szolgálatot teljesítő *Mars Reconnaissance Orbiter* műhold segítségével idén ősszel még folyékony halmozállapotú – bár nagyon-nagyon sós – vizet is találtak a felszínen.

A jelenlegi tervek szerint a NASA már a 2030-as években embert küldene a Mars felszínére. Addig még rengeteg tesztelés és kísérlet van hátra a nemzetközi űrállomáson, ahol tesztelik az űrbéli létfenntartó rendszereket, valamint azt is, hogyan bírják az emberek a hosszú távú űrben tartóz-

kodást – az amerikai Scott Kelly és az orosz Mikhail Kornienko idén márciusban egy évre az űrállomásra költöztek.

A „marsra szállásig” azonban még sok fejlesztésre van szükség. Az űrsikló hajtóművein alapuló *SLS* (*Space Launch System*) már tesztelési fázisba ért, ugyanígy az asztronautákat majdán a vörös bolygóig repítő kapszula, az *Orion* is sikeres keringési próbákon van túl.

A tervek szerint a 2020-as években egy új marsjárót küldenek majd a bolygóra (amelyet egyelőre nemes egyszerűséggel a *Mars 2020* névre kereszteltek). Ezzel egy időben egy aszteroidát pedig megpróbálnak Hold körüli pályára állítani, amelyet később emberek is meg fognak látogatni, ezzel felkészülve a hosszú marsi utazásra.

Büki Dániel

Aki legyőzte „a legnagyobbat”

Arra a kérdésre, hogy ki volt Joe Frazier, a legtöbb ökölvívást szerető ember azt válaszolná, hogy minden idők egyik legjobb nehézsúlyú bokszolója. Ezt nehéz is lenne megkérdőjelezni, hiszen ő nyerte például az évszázad bokszmérkőzésének kikiáltott összecsapást, a sokak által legnagyobbnak tartott Muhammad Ali ellen. Ám a legtöbb legendás nehézsúlyú bajnokkal szemben róla talán senki sem gondolja, hogy ő volt a legjobb. Azt azonban Smokin' Joe mindenképpen megérdemli, hogy halála évfordulóján a sportág rajongójaként röviden megemlékezzek a pályafutásáról.

Joseph William Frazier 1944. január 12-én született a Dél-Karolina állambeli Beaufortban egy földműves fiaként. Állítólag nagybátyja tanácsára kezdett bokszolni, és már 18 éves korában megnyerte az amerikai amatőr országos (ún. *Aranykesztyű*) bajnokságot, ahol a következő két évben sem talált győztes ellenfélre. Első vereségét éppen a legrosszabbkor, az 1964-es olimpiai válogatón szenvedte el, Buster Mathis ellen – legyőzőjének azonban egy sérülés miatt le kellett mondania a részvételt az ötkarikás játékokon, így mégis Frazier utazhatott hazája képviselőként Tokióba, ahol már meg sem állt az aranyéremig.

Természetesen ezután egyből hívtásosnak állt, és az első 11 profi mérkő-

zését kiütéssel nyerte, ám a szélesebb közvélemény mégis 1966 szeptemberében, az argentin legenda, Oscar Bonavena elleni pontozásos győzelme után figyelte fel rá. Az akkoriban egyértelműen király-kategóriának számító nehézsúly világbajnoki öve ekkor még elérhetetlenül távolinak tűnhetett Frazier számára, 1968-ban azonban az események váratlan fordulatot vettek. A regnáló bajnok, Muhammad Ali ugyanis nyilvánosan megtagadta, hogy bevonuljon a Vietnamban harcoló amerikai hadseregbe, amivel ugyan a polgárjogi mozgalmak ikonikus alakjává vált, ám az ökölvívástól eltiltották, és címétől is megfosztották. A megüresedett trónért folytatott harc végén pedig Smokin' Joe „került hatalomra”, és lett 1970 februárjától, Jimmy Ellis legyőzésével, a nehézsúly vitathatatlan bajnoka. Vagyis lett volna, ha nincs Muhammad Ali. Ám a „száműzött király” hamarosan visszatért, és elkerülhetetlennek látszott, hogy a két veretlen bajnok összecsapjon egymással.

A sajtó által már előre „az évszázad mérkőzéseként” beharangozott csatára végül 1971. március 8-án, a New York-i Madison Square Gardenben került sor. A meccset övező örületet jól leírja, hogy Frank Sinatra, miután nem tudott a ring közelébe szólni jegyet szerezni, végül a *Life* magazin fotósaként akkreditáltatta magát az eseményre,

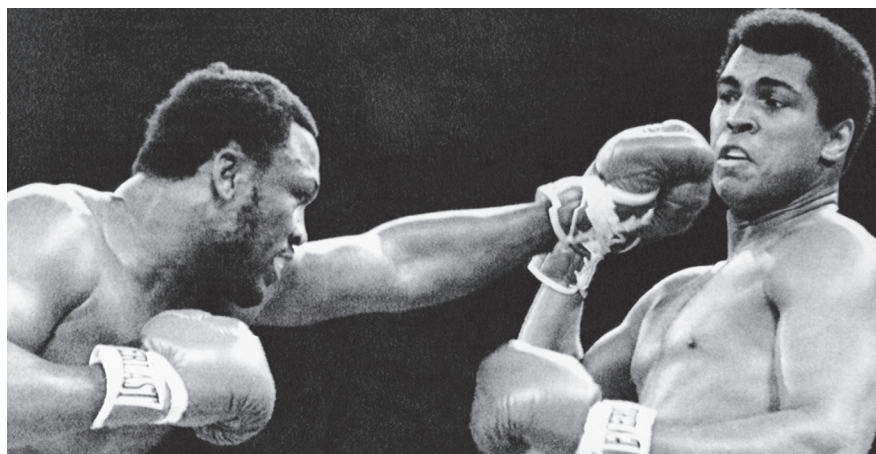
csak hogy közvetlen közletről láthassa a küzdelmet. Bár a mérkőzés előtt Ali nagyon fogadkozott, hogy kiütéses győzelemmel veszi vissza az „öt illett” övet, a szorítóban végül mégis Frazier dominált. A 11. menetben legendás balhorgával padlóra is küldte Alit, és bár a korábbi bajnoknak sikerült felállnia és végigharcolnia a 15 menetre kiírt ütközetet, a győzelmet egyhangú pontozással Smokin’ Joe szerezte meg.

A diadalával pályája csúcsára érő bajnok számára azonban innen már csak lefelé vezetett út, olyan sokat adott ki magából azon az estén, hogy soha többé nem volt képes hasonló teljesítményre. 1973-ban megalázó módon, második menetes KO-val veszítette el világbajnoki címét George Foreman ellen, majd ’74-ben Ali is visszavágott neki. 1975 októberében azonban harmadszor is kiálltak egymás ellen a Fülöp-szigeteki Manilában, ahol minden idők egyik legizgalmasabb nehézsúlyú meccsén Frazier

hiába küzdött hősiiesen 14 menetben keresztül, az utolsó felvonásra már egyszerűen nem maradt ereje kiállni, így ismét Ali nyert.

Ennyi nagy meccs után, még ha több alkalommal vesztesen hagyta is el a szorítót, nem meglepő, hogy szinte valamennyi szakértő minden idők tíz legjobb nehézsúlyú ökölvívója közé sorolja Fraziert. Mindennek dacára mégsem alakult ki körülötte akkora kultusz, mint több pályatársa és közvetlen riválisa körül. Valószínűleg azért sem, mert – például a mindig magabiztos, nagyszájú és a bokszon kívül is számos kérdésben határozott véleményt nyilvánító Alival szemben – Smokin’ Joe pályafutása végéig (és azon túl is) megmaradt annak a szorgalmas, szerény és szerethető srácnak, aki mindig is volt. Egészen négy évvel ezelőtt, ezen a napon bekövetkezett haláláig. Nyugodj békében, bajnok!

Nagy Dániel

A nyelvjárások és a köznyelv viszonya

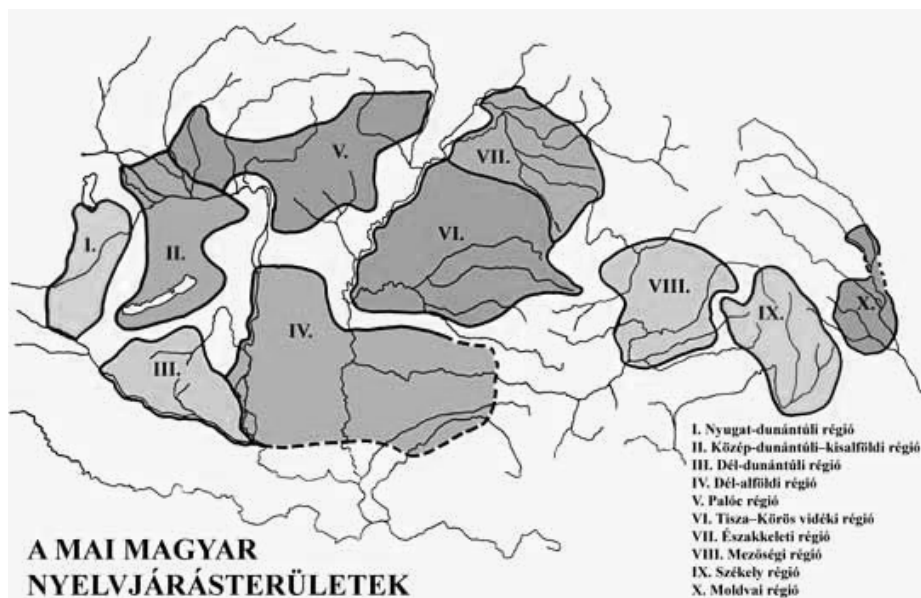
A világ minden országában léteznek nyelvváltozatok, amelyeket egy adott beszélőközösség használ a mindennapjaiban. Ezeknek a területi nyelvváltozatoknak vagy másképpen nyelvjárásoknak a sajátosságai egyes országokban nem, máshol okoznak megértésbeli problémákat. Magyarországon ezek a sajátosságok nem akadályozzák a megértést.

A trianoni békeszerződés előtt a Nagy-Magyarország területén kilenc nyelvjárási régiót állapítottak meg, melyekből a mai Magyarország területe már csak hetet foglal magában. Mind-egyik területnek megvannak a sajátosságai, ezek azonban, mint már említettem, nem okoznak megértésbeli gondokat az egyes beszélőközösségek tagjai között. Az egyediségek első-sorban a kiejtésben mutatkoznak meg, de vannak lexikai, szókincsbeli változatosságok is. Hangtani sajátosságok például a zárt *e* (*ë*) használata, amely valamennyi nyelvjárásban megtalálható; az *ö*-zés, ami a szegedi nyelvjárásra jellemző; az *i*-zés (az *é* hang helyett *i* hang használata); vagy a szó belseji *l* hang kiesése (volt – vót, dolgozik – dógozik).

Van azonban egy úgynevezett szten-derdizálódott nyelvváltozat, amely nagyobb presztízsértékkel rendelkezik, ez pedig a köznyelv. Ez az a változat, amely egységesen „elfogadott”, társa-

dalmilag értékeltebb, előnyösebb helyen van a többi nyelvjáráshoz képest. A köznyelv elterjedése és a nyelvjárások használatának hátránnyá válása, megbélyegződése párhuzamosan haladó folyamatok. A köznyelvet egyre több területen használják, hivatalokban, iskolákban, tudományos életben, ezáltal pedig egyre inkább az iskolázottság, a műveltség, egy felsőbb társadalmi rétegbe tartozás szimbólumává válik, és ez lesz a nyelvileg „helyes”, „igényes”, „szép”, „követendő” minta. Míg a nyelvjárások ezzel ellentétben az iskolázatlanságnak, műveletlenségnek, az alacsonyabb társadalmi rétegbe való tartozásnak a jelképei lesznek, és a nyelvileg „igénytelen”, „helytelen”, „kerülendő” kategóriákba sorolják őket.

Ez a negatív megkülönböztetés (stigmatizáció) hazánkban is érzékelhető. A nyelvjárást mint változatot nem csupán a nyelvi kifejezés eszköze nézik, hanem az azt beszélő személyhez negatív tulajdonságokat is társítanak (műveletlenség, póriaság, maradiság stb.). A vidéken élő parasztember csekélyebb szókinccsel rendelkezik, mert nincs szüksége annyi kifejezésre, és gondolkodása sem annyira sokrétű, mint a köznyelvi beszélőé. Ez azonban inkább nézőpont kérdése. A vidéken élő, társadalmilag perifériára szorult közösségek számára a nyelvjárási szókincs tökéletesen

elegendő ahhoz, hogy kifejezzék magukat, hiszen abban a környezetben, ahol ők élnek, nincs szükségük olyan tudományos szakkifejezésekre, mint például egy városban élő, egyetemet végzett beszélőnek. Lehet, hogy a vidéken élő keresztanyám nem fogja tudni, hogyan mozognak a beszédszervek a beszéd során, de amíg el nem magyarázta, én sem tudtam például azt, hogy azért tesznek a kukoricára hálóbá göngyölt hajcsomókat, mert azok jellegzetes szaga távol tartja a szarvasokat. Más környezetben szocializálódtunk, más szókinccsátartat tanulunk meg és bővítünk.

A negatív nyelvi megkülönböztetés mind a szókinccsbeli, mind a kiejtésbeli különbségekre vonatkozik. Egy nyelvjárásban beszélő embernek több erőfeszítést kell tennie ahhoz, hogy

azonos szinten kezeljék a vele iskolázottságban, képességben és munkakörben is egyenrangú társával. Márpedig attól nem lesz valaki kevésbé tájékozott, mert zárt *e*-vel beszél.

Szerencsére vannak olyan törekvések, amik a magyar nyelvjárások kutatásával, vizsgálatával foglalkoznak, a nyelvjárásokat pedig olyan értékeknek tartják, amik színesítik a magyar nyelvet, összetartanak kisebb közösségeket, identitásformáló és meghatározó szerepük van, szókinccsbeli sajátosságaik pedig új szinonimákat, kifejezéseket ismertetnek meg velünk. Ezek mellett pedig ne feledjük el: a köznyelv is egy nyelvváltozat, amely egy területi nyelvváltozathoz nőtte ki magát.

Tudás – Áldás vagy átok?

Vajon egy adott helyzet mennyire képes befolyásolni minket? És ha látjuk elúszni a lehetőséget, vajon meddig vagyunk hajlandóak elmenni azért, hogy végül mégis megragadhatassuk?

Ezekre a kérdésekre ad egyfajta magyarázatot az október végén moziba került *Macbeth*, amely Shakespeare azonos című drámája alapján készült. A történet a 21. századi Skóciában játszódik, királygyilkosságról és annak következményeiről szól. Macbeth boszorkányoktól jóslatot kap, hogy ő lesz Glamis és Cawdor thánja, majd Skócia uralkodója. Eleinte nem hisz a jóslatnak, de miután Duncan király előlépteti hősiességéért – ezzel részben beteljesül a jóvondulás – már hisz a sorsában, innentől kezd kibontakozni nagyravágyása, mely végül teljesen elhatalmasodik rajta. Macbeth király iránti hűségét végül legyőzi hatalomvágya, az erkölcsi gátakat pedig Lady Macbeth segít átszakítani. Miután megöli a királyt, ő kerül a trónra. A véres tett persze továbbiakat von maga után, Macbeth és felesége pedig egyre mélyebbre merül a hatalom megtartásáért folytatott harcban.

A történetben engem leginkább az ragadott meg, ahogyan Macbeth hősből végül zsarnokká és közellenséggé válik. A műben a változás teljes folyamatát nyomon követhetjük. A banyák beavatkozása teljesen szándékos, sőt a valódi történéseket ez indítja el. Mac-

beth minden későbbi rossz cselekedetének ez lesz a kiindulópontja. Ahhoz, hogy beteljesítse a végzetét, szükséges tudnia a jóslatról. Hiszen ha nem osztják meg vele, valószínűleg magától nem lépett volna erre az útra, és akkor király sem lett volna belőle. Tehát maga a jóslat is fontos ahhoz, hogy bekövetkezzen, amit megjövendöltek. De Macbeth természetesen nem azért válik könnyen a boszorkák prédájává, mert babonás, hanem mert bűnös vágya hibás lépésre sarkallja: tévesen értelmezi azt a tényt, hogy két jóslatuk beteljesült. Valójában, amikor értesül a jóvondulásról, a kinevezés már megtörtént, csak ő még nem tud róla.

A hétköznapokban nincs szükségünk banyákra ahhoz, hogy átérezzük Macbeth helyzetét, hiszen bármikor a kezünkbe kerülhet olyan tudás, ami alapvetően befolyásolja gondolatainkat, cselekedeteinket és ezzel kihat a jövőnkre. A döntéseink meghozatalában gyakran játszik szerepet más emberek véleménye, ami befolyásolhat vagy manipulálhat minket. Macbeth-tel pontosan ez történik. Bár megfordul a fejében a gyilkosság gondolata mint kézenfekvő cselekedet a végzet beteljesítéséhez, de nem képes rá. Macbeth visszakozása miatt Lady Macbeth gúnyos megjegyzésekkel próbál hatni a férje szívében lakozó gyengeségre. De éppen ez a gyengeség az, amely

paradox módon a legnagyobb szövetségessé válik, hiszen ennek köszönhetően úgy érvelhet, mintha a férjét csakis a félelem tartaná távol a koronától. A legmeghökkenőbb példa pedig, amit Lady Macbeth a meggyőzés során bevet, az anya és a gyermek példája. Egy anyának ugyanis a gyermeke a legfontosabb, ő mégis gond nélkül megölné, ha ezzel olyasmit elérhetne el, mint a királyi cím. Macbeth pedig végül hagyja, hogy hamis érveléssel félrevezessék.

„A Macbeth a gonosz etiológiájának drámája, a gonosz kezdetét és végét megjelenítő drámai vízió. A tragédia arról szól, hogy a gonosz erők belépnek a világba, elterjednek, kiterjednek, sokakat pusztítanak, s végül önmagukat is lerombolva – megsemmisülnek.” (Fabiny Tibor: *A Macbeth és a gonosz szimbolizmus*) Macbeth ugyan elnyeri a királyi trónt, de lelke nem lel nyugtot s örömet vágyálma megvalósulásában. Úgy érzi, hogy meddő korona került a fejére, a boszorkáknak igazuk lesz,

és Banquo leszármazottai öröklik a trónt. Ha így van, akkor értelmetlenné válik a királygyilkosság. Ezért újabb gyilkosságra adja a fejét, amely után már hallucinációk gyöttrik. Újra és újra rossz döntéseket hoz, nem érzi biztonságban a trónt, ezzel egy időben egyre inkább gerjeszti az iránta való ellenszenvet a nép körében. A mű vége felé a boszorkányokhoz már kétségbeesésében fordul, ekkor Macbeth gyakorlatilag már azért megy, hogy manipulálják. A próféciákat Macbeth úgy „hallja”, ahogyan hallani akarja. Nem az igazságot akarja, hanem önmaga megerősítését. Ekkor jövendölik meg a halálát.

„A mű a lelki jelenségek, a világban tapasztalható rosszra adott pszichikai reakciók, a kísértésnek kitett ember morális átalakulásának példája. A dráma az emberi és személyes, illetve az emberellenes és személytelen világ találkozásáról szól.” (Fabiny: uo.)

Németh Enikő

Kalandozások a filmtörténetben: Lázadó diákból inspiráló tanító

„We don't need no education” – zengi az (amúgy nyelvtani hibával operáló) dal, az ellenállás egyik zenei ékköve (Pink Floyd: *Another Brick in the Wall*). Ahogy a könnyűzenében, úgy a filmiparban is rendre találunk a hatvanas-hetvenes években példákat a konzeratív, pre-világháborús, moralizáló, kötött és általában a végletekig merev rendelleni lázadásra. Az „establishment” megszemélyesítője – legyen az a rendőre, szülő, tanár, főnök vagy egy kioktatásra vetemedő felnőtt – az Új-Hollywood központi alakjainál a legyőzendő gonoszt, a konformista világ éber és félelmetes strázsáit szimbolizálja, míg ellenlábasaik antihósként jelennek meg a filmvásznon. Itt válik központi szereplővé *Bonnie és Clyde* bankrabló párosa, a szintén pénzüntézetet kifosztani kívánó Sonny Wortzik (Al Pacino a *Kánikulai délutánban*), a *Szelíd motorosok* két szereplője, a disztópikus *THX 1138* bajkeverő fiataljai.

A lázadást tehát általában a hatvanas évekhez kötjük, ekkorra datálódik a vietnami háború ellenérzést kiváltó korszaka, Nixon és Johnson anti-populista elnöklése, a hippimozgalom, az ádáz és sokszor véres harcokká váló emberjogi aktivizmus. Azonban fel-lelhetünk korábbi példákat is a filmvilágban: James Dean az ötvenes évek derekán, három rendkívül sikeres

filmmel a háta mögött hajtott halálába, emblematikus alakja örökre összeforrt a tinédzser *angst* motívumával.

Ugyancsak 1955-ben borzolta a kedélyeket egy merész társadalomkritikát megfogalmazó alkotás, a *Tábladzsungel* (*Blackboard Jungle*). A film rendezője, az orosz zsidó családból származó Richard Brooks maga sem tartozott a jól bevált útvonalon, tisztos társadalmi étellel bandukoló művészek közé, tehervonatok platóján utazva bejárta az országot, írói vénája pedig hamar Hollywood felé vonzotta, ahol első regényéből sikeres filmet forgattak. Forgatókönyvek társírójából hamar elsődleges szerzővé avanszált, első filmes rendezései a társadalmi normákat feszegették, a *Tábladzsungel* pedig egyenesen felbolygatta az ébredő tinédzsergenerációt.

A film főszerepében egy középiskolai tanár áll, Richard Dadier (a Glenn Ford által alakított férfit a film alapjául szolgáló regény szerzője saját magáról mintázta), akit beosztanak egy nem éppen gyümölcsöző tehetségű intézmény problémás osztályának élére. A növendékek minden tekintélynek ellenállnak, nyíltan és magabiztosan elvetik annak a lehetőségét, hogy tanóráik alatt a tanulásra koncentráljanak. A korabeli közönség nehezen volt hajlandó elhinni, hogy

országuk gimnáziumaiban ténylegesen uralkodnak ilyen viszonyok, a *Tábladzsungel* ábrázolta állapotok hatással voltak a társadalmi előremozdulásra is, mely a korszakot jellemezte. Nem csupán a filmipart, de a zeneit is nagyban érintette a mű, mivel a vásznon többször visszatérő *Rock Around the Clock* Bill Haley-től világsiker lett, a *Tábladzsungelt* méltán lehet nevezni az első rock&roll-filmnek.

A mindenre elszánt, lázadó diákok közül kitűnik egy, akit Dadier először főkolomposként vesz nyilvántartásba, Sidney Poitier alakításában. A bahamai születésű színészóriásnak nem ez volt az első műve, de kétségtelenül ezzel robbant be a köztudatba. Jelenlétével átveszi az irányítást a néző figyelmé fölé, hatása lenyűgöző. Poitier volt az első olyan afroamerikai színész, aki el tudott jutni olyan magasságba művészeti ágában, mint világosabb bőrű kollégái. Hatása a filmiparra rassz szempontjából leírhatatlan, amit csak

megkoronázott későbbi Oscar-díja és számos korszakalkotó szerepe.

Az 1955-ös *Tábladzsungel* után 12 évvel Poitier hasonló felállásban találta magát egy filmben, ám ezúttal ő volt az idealizmusától elvakult, diákjait tanításra ösztönözni kívánó pedagógus, aki felkészületlenül betoppan egy enyhén szólva rakoncátlan, minden határt átlépő osztálytermi közöségbe. Az 1967-es *Tanár úrnak szeretettel* címszereplőjeként igyekszik egy olyan osztályban helytállni, amit „taníthatatlanok” alkotnak: így illetik ugyanis munkatársai a diákokat, akik esélyt sem adnak az agresszió és dac által korlátolt, de alkotásra és igényességre képes mentalitásnak.

Ahogy az lenni szokott, a várt pozitív kimenetel itt is bekövetkezik, a sok megpróbáltatáson áteső két ellenlábás, a kitartó tanárember és a javíthatatlan tinédzsercsoportja elfogadja és megérti egymást. Poitier kisugárzása itt is uralja a vásznat, jellegzetes hang-

ját csak egyszer emeli fel, de ott olyan hatással, hogy diákjai érzik, itt ténylegesen átléptek egy határt. A tanév végén a viszony a két fél között túlfut a barátságon, és mély tisztelet övezi mindkét irányból, a Tanár úr pedig elérzékenyülve úgy dönt, hogy a siker csúcán abbahagyja oktatói karrierjét – amíg össze nem találkozik két újabb rebellis diákkal, akik flegmán kijelentik, hogy jövőre az ő osztályába kerülnek. A megpróbáltatás újrameződik, a várt hatás pedig szinte borítékolható a múlt ismeretében.

A 2013-as Velencei Filmfesztivál fődíját egy szlovén film nyerte el, mely a Lux-díj döntősei között is szerepelt, illetve kis híján bekerült a legjobb idegen nyelvű Oscar végső rövidlistájára, nagy lelkesedéssel tudom ajánlani

Az *osztály* kísérőfilmjeként. A címe magyarul *Osztályellenség (Razredni sovraznik)*, az eddigiekhez hasonlóan itt is új tanár érkezik egy lobbanékony közösségbe, hatása ezúttal viszont minden, csak nem pozitív és építő jellegű. A vasszigorral és barátságtalan modorral fellépő férfi az engedékeny, közkedvelt osztályfőnöknő helyére érkezik annak szülési szabadsága idejére. Hűvös belépése után nem sokkal az osztály egyik labilisabb diáklánya öngyilkosságot követ el. A rasszista felhangoktól nem mentes filmben minden érintett fél a sajnálatos tett mikéntjeit vizsgálja felül, az éles társadalomkritika pedig egyértelműen megragadja a nézőt.

Lőrincz Gábor

Videojátékok a múzeumban?

2012-ben a New York-i Museum of Modern Arts (MoMA) beszerzett néhány többé-kevésbé kultikus videojátékot, majd kiállítást rendezett belőlük. Ezzel gondolkodóba ejtette nemcsak a kritikusokat és szakmabelieket, hanem a látogató közönséget is: vajon művészet-e a videojáték? A kurátorok tizennégy alkotást állítottak ki, köztük vannak első generációsak és újak, népszerűek és kevésbé ismertek is. Látható az eredeti *Pac-Man*, a *Minecraft*, a *SimCity 2000*, a *Tetris*, valamint a *The Sims* első része mint az építészeti és designszekció állandó kiállításának darabjai.

Az egyik első kritikus, a *The Guardian* újságírója egyenesen azt kifogásolta, hogy a játékok Picasso és Jackson Pollock képeinek szomszédságába kerültek. A kritikus szerint tévedésről van szó a művészet mi-benlétét illetően, ezért rögtön meg is fogalmazza elképzelését: szerinte minden műalkotás egy-egy adott személy reakciója az életre, a művészi alkotás pedig az egyéni képzelőerő tevékenysége. A videojáték viszont nem az életre, hanem legfeljebb egy programra adott reakció.

Ezzel a kijelentéssel több gond is van. A legszembetűnőbb, hogy egységes meghatározás alá akarja rendezni a (képző?)művészetet, ami egyrészt folyamatosan változó és alakuló, na-

gyon szerteágazó terület, másrészt többek között a 20-21. század technikai változásaival, legújabban a digitális-internetes korszak beköszöntével addig ismeretlen területek nyíltak meg előtte. Olyan jelentőségű ez, mint a fénykép feltalálása, ami nemcsak új művészeti ágat eredményezett, hanem a már létezőkre is hatással volt – például a festészetnek már nem volt kötelező feladata lemásolni dolgokat. Az emberi arcok megőrzésére a gyorsan elkészülő, jó minőségű fotók sokkal praktikusabbak voltak, a festészet pedig addigi kötelezettségétől megszabadulva elkezdte keresni új határait, illetve tágítani a régiéket.

A második probléma, hogy ha a műalkotás az *alkotó* képzeletének végterméke, akkor a *néző* reakciója a kép előtt állva már nem magára az életre, hanem az alkotó folyamat eredményére, egy „programra” vagy „kódra” vonatkozik, amit a videojátékokkal kapcsolatban kifogásol a kritikus. Az alkotás folyamata éppen hogy tömörít, megszüri és összeszervezi a valóságból vett elemeket. Legyen a mű festékekkel vagy akár digitális technikával létrehozott, mindenképpen mesterséges és rendszert alkotó dolog lesz. Picasso emberalakjai egyáltalán nem hasonlítanak az „életbeliekre”, de mi hasonlóságot teremtünk, amikor reagálunk a kép „kódjára”, ami meghatározza,

hogyan kell néznünk a rajta látható formákat, hogy összeálljon belőlük a mi fogalmaink szerinti ember: fej, nyak, két kar, két láb.

A kritikus mégis észrevett valami fontosat, ami paradox módon a designrészleg kurátorának, Paola Antonellinek kimondott célja volt; ez pedig a játékok elszakítása az élettől, egész pontosan attól, hogy funkciójuk legyen. Antonelli ezzel kapcsolatban ezt nyilatkozta: „Az a fajta közömbösség a közvetlen funkcionalitásra, ami a videojátékok tulajdonsága, kedvessé teszi őket számomra. Nem mások, mint tiszta élmény.”

Ez érdekes gondolat, csak épp nem veszi figyelembe, hogy a számítógépes szimulációs programoknak mennyire tág felhasználási körük lehetséges a gyakorlatban, az orvosi területtől a pszichológiai vizsgálatokon és a repülésszimuláción át az általános oktatásig. A videojátékok sem pusztán élményt nyújtanak, nem csak szóra-

koztatnak. Lehet kevésbé konkrét funkciójuk is: fejleszthetik a logikát – például az ún. *puzzle game*-ek, amilyen a kiállított *Tetris*, vagy a stratégiai játékok, mint a szintén kiállított *SimCity* –, a kreativitást – ez többek között a *Minecraft* és a *The Sims* erőssége, amelyekben a játékos saját, bejárható világot alkothat –, de a kooperáció és a problémamegoldás készségét is, amire például a (nem csak online) multiplayer játékok alkalmasak – ezekkel egyszerre több ember játszhat, egymásra reagálva vagy egy csapatban.

A kurátor azzal védekezett a kritikus véleménye ellen, hogy ő egy pillanatig sem állította be a videojátékok művészetnek. A videojáték szerinte a design hatáskörébe tartozik, ami a körülöttünk található, használatban lévő dolgokról szól, vagyis a világról, amiben élünk. Ezzel az elképzeléssel vásárolt meg és állított ki a múzeum játékokat. Láthatjuk az ellentmondást Antonelli előző állításával, miszerint

ezek pusztán élményt nyújtanak, aminek semmi köze a funkcionalitáshoz, vagyis elvesztik az életre vonatkozó referenciáikat.

Önmagában az is ellentmondásos, hogy a kurátor „élő” (életünkben mindennapi szerepet játszó) dolgokat gyűjt össze a múzeumban, mert az eleve olyan hely, ahol az élet folyamából és a használatból óhatatlanul kikerülnek a kiállítási tárgyak. Gondoljunk akár arra az ismerős élményre, amikor ma már nem létező funkcióval rendelkező tárgyak előtt állunk egy-egy kiállításon, és próbálunk rájönni, hogy vajon mire kellett az embereknek ez vagy az a furcsa kinézetű valami, és főleg: hogyan használhatták? A múzeumban „halott” dolgok vannak, ez a kiállítás viszont arra vállalkozik, hogy élőként őrizze meg őket: a szürke falakon képernyők, alattuk pedig egységesített konzolok vannak, tehát lehet velük játszani, csak épp nem úgy, kényelmesen és hosszú ideig, ahogy szoktunk.

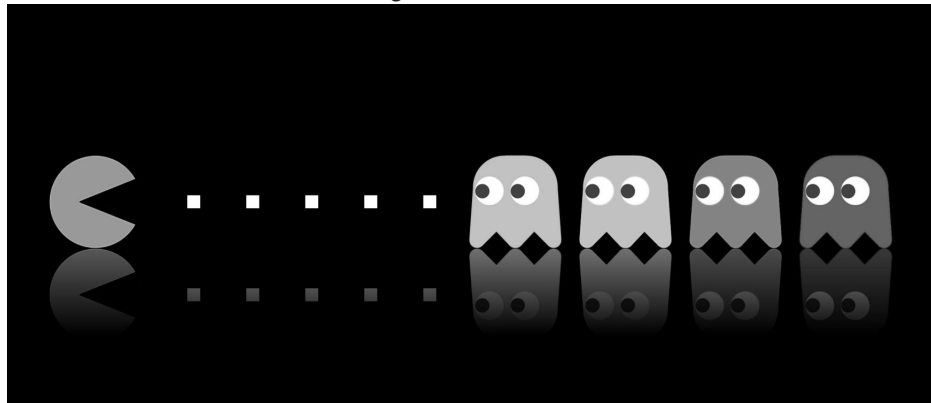
A MoMA egyébként ugyanazon kiállítás keretein belül más élő dolgokat

is szerepeltet. Például megvásárolta a „@” jelet (nem vicc, fel van festve a falra) és a Google Maps célpontjelző ikonját (ez is), valamint beszerzett egy Boeing 747-es utasszállító repülőt, ami nincs kiállítva – mind azzal a céllal, hogy olyan dolgokat őrizzenek meg, amik a múzeum falain kívül folytatják működésüket.

Bár a kritikus és a kurátor véleménye is ellentmondásos, mindkettőben van igazság. A kritikus azzal, hogy a videojátékokkal való érintkezést csak egy programra adott reakciónak tartja, éppen a saját állítását cáfolja meg, mivel a műalkotás hasonló a játékprogramhoz, van egyfajta „programnyelve” is, ami meghatározza a játékszabályokat. A kurátor pedig az ellen küzd, hogy a kiállítás „megöli” a tárgyait. Lehet, hogy megöli, de meg is őrzi, és ez szép gesztus.

(Akit a téma bővebben érdekel, írja be a YouTube keresőjébe: „Why I brought Pac-Man to MoMA”.)

Borsos Bettina

Élet az Iszlám Államban

Az Iszlám Állam több tízezer embert csalogatott magához a világ minden pontjáról, paradicsomot ígérve az elfoglalt szíriai és iraki területeken. A valóságban azonban egy brutális, kétszintű társadalmat hoztak létre, ahol hatalmas szakadék tátong a hódítók és a meghódítottak életkörülményei között – írja a *Washington Post* ötrészes cikksorozatában.

A külföldről érkező harcosok ingyen lakhatást, orvosi ellátást, valósi oktatást kapnak fizetésük mellé – a helyieknek pedig a militánsok vadállati megnyilvánulásai mellett az alapvető létszükségletek hiányával is meg kell küzdeniük. Sokak lakásában csupán egy vagy két óráig van áram naponta, és több nap telik el vízellátás nélkül. A kevés munkahely tovább fokozza a háromszorosára emelkedett élelmiszerárak problémáját. Az iskolák zárva, az Iszlám Állam kontrollálta területek elhagyását pedig fegyveresek akadályozzák meg. Az érkező segélyszállítmányokat elfogják és elégetik.

A YouTube-on és közösségi médiafelületeken terjesztett, meglepően hatékony propaganda egy óriáskerékkel és vattacukorral teli helyet sugall, ahol a helyiek boldogan kvaterkáznak a fegyveres külföldiekkel. A valóságban azonban a helyiek mindennapjai az Iszlám Állam kalifátusától való rettegésben telnek.

A kórházakban nincs víz és áram, és már csak életmentő beavatkozásokat végeznek.

Sok megkérdezett szerint az Iszlám Állam kevésbé korrupst(!), mint a korábbi szír vagy iraki kormányok. Mindemellett egyikük sem támogatja őket, és a hatékony kormányzás nem menetség a csoport brutális viselkedésére. „Gyűlöljük őket” – mondta egy egykori polgármester. Szinte minden megkérdezett állítása szerint a saját szemével látott lefejezéseket és egyéb kegyetlen büntetéseket, de ezen állítások ellenőrzése – bár konzisztensek – legalább annyira nehéz, mint az Iszlám Állam propagandájáé.

Az Iszlám Állam törvénykezése a saría törvények extrém interpretációjára épül. A cigarettázást, az alkoholfogyasztást, a nyugati öltözékek viselését korbácsolással büntetik – vagy még rosszabbal.

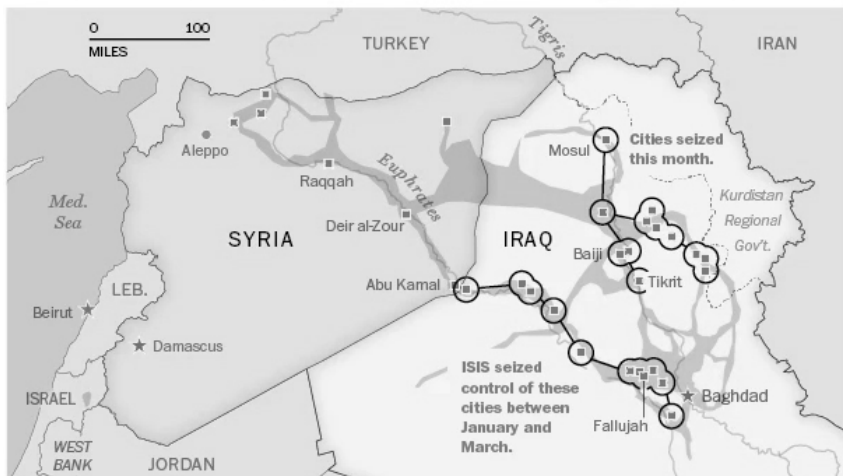
Egy szíriai férfi arról számolt be, hogy egy dohányzó tinédzser kezét lefogták és hentesbárddal csapták le a két ujját, amivel a cigarettát tartotta, majd minden ellátás nélkül kidobták az utcára.

A kémkedéssel vagy kollaborálással vádolt embereket látványosan, sok ember által frekventált helyen végzik ki, hogy a lehető legtöbben lássák a brutalitást. „Az Igazság tér nevű helyen, egy L alakú oszlopra akasztják ki

■ Cities controlled by Islamic State of Iraq and Syria (ISIS)

● ISIS operational presence

a testeket kampókkal. A körforgalom közepén is rendszeresen végeznek ki embereket.”

Egy telefonüzenet alkalmazottja azt mondta, hogy ISIS-harcosok rendszeresen ellenőrizték a könyvelésüket, és utána felkeresték a vásárlók lakását, hogy leellenőrizzék készülékeiket. Egy tinédzsert megkorbácsoltak azért, mert zenét töltött le, és két másikat kivégeztek azért, mert a szír zászló képét találták a telefonjaikon. „Szerintük mindenki kém” – tette hozzá.

Idén került nyilvánosságra *Az Iszlám Állam női* című manifesztó, mely az eddigi legátfogóbb képet mutatja a nők helyzetéről a területen. A nyugati értékeket elutasító dokumentum szerint a nők csak különleges helyzetben hagyhatják el az otthonukat, a szegregáció pedig szinte teljes. Szintén említi, hogy már a kilencéves lánygyermekkel is házasságot lehet kötni.

Az Iszlám Államhoz csatlakozó nők a jelek szerint alapvetően elfogadják – vagy éppenséggel élvezik is – ezt a szerepet. Kivéve persze azokat, akik harcolni jöttek. Számukra nincs más út, mint a további radikalizálódás, hogy megmagyarázzák maguknak, miért hagytak mindent maguk mögött. Rendőrként, határellenőrként kapnak időnként szerepet – illetve, ha a helyzet katasztrofálisra fordul, öngyilkos merénylőként is. Több nő házában már most ott van az ehhez szükséges felszerelés.

Mikor a férj meghal, a tradicionális iszlám gyász négy hónapja és tíz napja után a nőt azonnal hozzáadják egy másik harcoshoz. „Visszatértünk a kőkorszakba” – feleli egy munkás a riporter kérdésére.

Kelemen Luci

Vademecum

aggastyán – igen hajlott korú, tiszteletre méltó öregember. Érdekes, hogy eredetileg csúfnévféle volt: a koldulni, prédikálni járó *Ágoston*-rendi barátokat hívta a nép *agostyánok*nak. Az agg szóval való látszólagos kapcsolata miatt alakja is, hangulata is megváltozott.

aggódik – a gondtól öregszik, töpped. Az *aggik* (= öregszik) szó származéka.

állat¹ – e főnév mai jelentése aránylag késői fejlemény. Először annyit tett: létező dolog, állag, állapot. Később lényt, élőlényt jelentett: *asszonyi állat* vagy *asszonyállat* (= nő), *lelkes állat* (= ember) és *oktalan* (= értelem nélküli) *állat*. Az utóbbi szókapcsolatból állandósulva jutott a szó mai jelentéséhez: 'szerves anyaggal táplálkozó élőlény'.

állat² – mint ige: állít. Olyan műveltető alak, mint a *hívat*, *szabat* stb. Elavult.

fess – szemrevaló, csinos, jól öltözött, divatos, elegáns. Német szó, amely az angol *fashionable* ('divatos') megcsontkításával jött létre. Bizalmas társalgási nyelv; avulóban van.

húgy – igen régen (a XV. század előtt) csillagot jelentett. *Jóllehet ez szerzet*

(= lény) *szóljon angyali nyelvvél, és tudná húgyaknak folyását* (= a csillagok járását) és *köveknek erejét...* (Szent Ferenc-legendája, XIV. század). A csillagást akkoriban *húgybanézőnek* mondták. A mai *húgy* ('vizelet') szóval való alaki egyezése bizonyára csak véletlen műve.

lepentőcske – lepke, régi szóval.

marha – régi nyelvünkben kincset, vagyont jelentett. A háziállat mint vagyontárgy szintén *marha* volt, a baromfi *aprómarha*, a négylábú jószág *lábas marha*, ezen belül a bika, tehén és ökör *szarvasmarha*. Ebből önállósult a *marha* mai jelentése (*marhahús*, *marhavásár*, *marhatenyésztés*), s lett egyben durva szitokszó is, míg a *marhaság* 'ostobaság' értelmet kapott. Az igénytelen köznyelvben a *marha* 'nagyon' jelentésű határozószó: *marha nagy*, *marha okos*. Német eredetű szó.

sárarany – színarany, régies szóval. Előtagja *sárgát* jelentett a régi nyelvben. Nincs köze tehát a *sárhoz*, de a naiv nyelvérzék behallja; erre épít Móricz regényének címe is: a *Sárarany Túri Danija az őstehetség aranyából* és a paraszti röghözkötöttség sarából való összegyúrva.

Falak között

a telefon csörög
felveszem kibeszél
ja csak te
persze megyek
nem felejtettem el
igen igen
én is azt a kék ruhát veszem
forró fürdő arcpakolás
magassarkú sminkrétegek
akkor szia majd este lehet

nyitom a csapot
várom a hatást
majd a víz elmos
lemossa rólam a koszt
gőzölgő pára

folyékony függöny
hevülő bőr
beissza magát a csontomig
fulladozva magamra öltöm
a köntöst
beájulok az ágyba
felejttem az éveket
a zuhanyrózsa ömlik tovább
megtelik vízzel a lakás
elárasztja szívemet
feketességbe süppedek
inkább máskor megyek.

Haiku

Jönnek a mentők
visítanak a fények
zajong az élet.

Figyelmeztetés!

Kérjük, hogy haláltusája után
ne kísérelje meg a ki- és belégzést,
mert balesetveszélyes!

Augusztus

Füstfelhőben úszó falevelek hullanak rád,
esőfelhőben gomolygó labdacsok.
Örvénylő tánc a napban.
Újra élni akarok.

Harmat Fruzsina